

ULUSLARARASI TİCARETİN ADALETİNİ SORGULAMAK: ADİL TİCARET SİSTEMİ, ÇALIŞMA KOŞULLARINA ETKİSİ VE FINDIK İŞÇİLERİ İÇİN “ADALET” ARAYIŞI

Yard.Doç.Dr.Aslı ŞEN TAŞBAŞI
Işık Üniversitesi Ekonomi Bölümü
aslisen@isikun.edu.tr

ÖZET

Uluslararası ticaret sistemini oluşturan kurallar, araçlar ve politika yöntemlerinin, gelirin yeniden dağıtımını açısından yoksul ülkelere yönelik olarak adaletli işlemediği, sisteme dair başlıca eleştiridir. Bu çalışmada, geleneksel ticaret sistemine bir alternatif sunduğu iddiasını taşıyan adil ticaret sisteminin, kuramsal zemininin neoliberalizmden, pratiklerinin ise neoliberal aklın çoklu stratejilerle piyasayı inşa etme biçiminden gerçekten farklılaşıp farklılaşmadığı, işçilerin çalışma koşullarına etkisi üzerinden incelenecektir. Adil ticaret sisteminin temel iddiasını şekillendiren, üretene kendi geleceklerini yönetebilme gücünü sağlayacak çalışma ve yaşam koşullarını oluşturma becerisi; ücretler, örgütlenme ve toplu pazarlık, çocuk işgücü, iş güvenliği ve iş sağlığı gibi unsurlar açısından ve Türkiye’de fındık toplama işinde çalışan gezici mevsim işçileri için tartışılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Adil Ticaret, İşgücü Standartları, Gezici Mevsim İşçileri, Fındık.

QUESTIONING THE FAIRNESS OF INTERNATIONAL TRADE: FAIRTRADE SYSTEM, ITS EFFECT ON WORKING CONDITIONS AND PURSUING “FAIRNESS” FOR WORKERS IN HAZELNUT HARVESTING

ABSTRACT

The most prominent argument against international trade system is that its rules, tools and policy methods do not function fairly towards poor countries in terms of income redistribution. This study aims to elucidate whether the fair trade system, as self-claiming to present an alternative model to traditional trade, differs from neoliberalism in its theoretical basis and departs in its practices from the way neoliberal mind constructs the market through its multi-strategies. The ability of fair trade to provide decent working and living conditions which can give workers the power to direct their futures will be questioned in terms of basic workers rights such as wages, rights of organization and collective bargaining, child labor, work safety and health for the seasonal immigrant workers within the possibility of adoption of fair trade model in hazelnut harvesting.

Keywords: Fairtrade, Labor Standards, Seasonal Immigrant Workers, Hazelnut.

**ULUSLARARASI TİCARETİN ADALETİNİ SORGULAMAK: ADİL TİCARET SİSTEMİ, ÇALIŞMA
KOŞULLARINA ETKİSİ VE FINDIK İŞÇİLERİ İÇİN “ADALET” ARAYIŞI
YARD.DOÇ.DR.ASLI ŞEN TAŞBAŞI**

“Dikkatli uygulandığında tercihli muameleler ve korumacılık, Afrika ülkelerinde büyümenin katalizatörü olabilir ve milyarların hayatlarının iyileştirilmesine katkı sağlayabilir.”

Ngair Woods (The Economist, 2010)

“Eğer adil ticarete yönelik talep artışı, ticarete açıklık anlamında bir karşılıklılık yaratabilirse, yani diğerlerinin de ticaretin önündeki engelleri kaldırmasını sağlayabilirse, bu iyidir. Ancak diğerlerinin adil ticarete yönelik talebinin olmamasına bağlı olarak ticaret engellerini artırmak anlamına gelirse, bu kötüdür.”

Jagdish Bhagwati (The Economist, 2010)

“... Gene de dış ticaret yalnızca belli öğelerin (değer açısından da olsa) yerine yenilerini koymaz, dış ticaret, çelişkileri daha geniş bir alana aktarır ve o çelişkilere daha büyük bir boyut verir.”

Karl Marx (aktaran Yılmaz 2010, s.7)

“Ticaret yoksul insanlardan düzgün yaşama [fırsatını] çalar ve onları yoksulluğa hapseder.”

(www.oxfam.org.au)

1. Giriş

Neoklasik düşünce sistemi, uluslararası ticareti, ticarete taraf olan tüm ülkeler için kazançlı bir durum olarak görür. Karşılaştırmalı üstünlükler kuramı, ülkelerin düşük işgücü maliyetine sahip olduğu ürünlerin üretiminde uzmanlaşması halinde ticaretin karşılıklı olarak fayda sağlayacağını ileri sürer. Heckscher-Ohlin ve faktör fiyatları eşitliği modellerinde de, uluslararası ticaret, işgücünün hareketliliğini ikame eden bir unsurdur. Buna göre, farklı üretim faktörü donanımına sahip ülkeler, bol ve ucuz sahip oldukları faktörün yoğun olarak kullanıldığı, diğer bir deyişle karşılaştırmalı üstünlüğe sahip oldukları ürünü ihraç edeceklerdir. Örneğin işgücüne bol olarak sahip A ülkesinin ürettiği emek yoğun X malının fiyatı başlangıçta, ücretlerin bu ülkede nispi olarak düşük olması nedeniyle, sermaye yoğunluklu üretilen Y malına göre düşüktür. Ancak A ülkesi X malının üretiminde uzmanlaştıkça ve bu maldan daha çok ürettikçe, Y malının üretim miktarı düşer, işgücüne olan nispi talep yükselir, sermayeye olan nispi talep düşer. Bu durumun doğal sonucu, işgücünün getirisi olan ücretlerin artması, sermayenin getirisi olan rantın ise düşüş göstermesidir.

Bu şekilde bakıldığında, uluslararası ticaretin özellikle işgücünün bol ve ucuz olduğu az gelişmiş ve gelişmekte olan ekonomilerde işçiler için refah artırıcı, bir başka deyişle gelir dağılımındaki eşitsizliği azaltıcı etkisinin olması beklenebilir. Ancak, ekonomik göstergeler gerçekte durumun her zaman böyle olmadığını destekler niteliktedir. Birleşmiş Milletler Ticaret ve Kalkınma Konferansı (United Nations Conference on Trade And Development - UNCTAD) verilerine göre, En Az Gelişmiş Ülkeler'in (Least Developed Countries), dünya gelirinden aldığı pay son 40 yıldır değişmezken, Az Gelişmiş Ülkeler'in (Less Developed Countries) aldığı pay da önemli bir gelişme göstermemiştir. Birleşmiş Milletler verileri, dünya nüfusunun %12'sini oluşturan toplam 48 En Az Gelişmiş Ülke'nin dünya gelirinden %2'nin altında pay aldığını, toplam dünya ticaretinin ise sadece %1.12'sini gerçekleştirdiğini göstermektedir (UNCTAD 2014: 54). Yine bu ülkelerde günde 1.25 dolar olarak

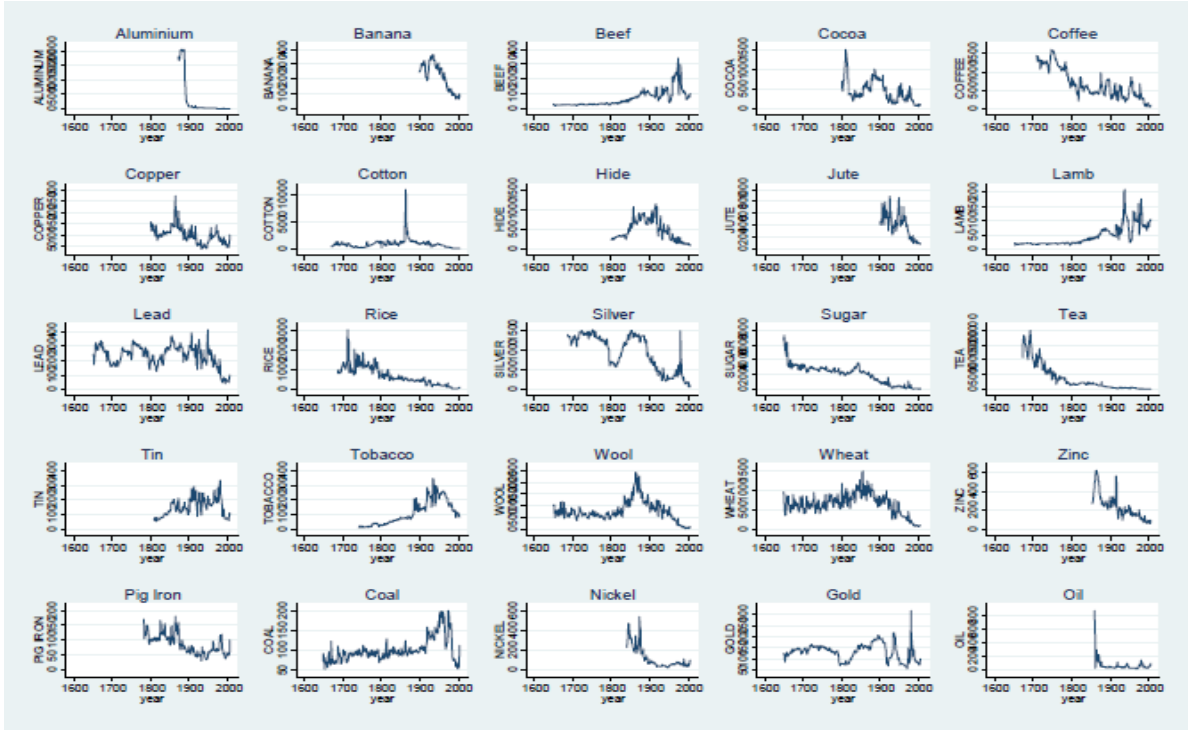
tanımlanan yoksulluk sınırının altında yaşayan insan sayısı toplam nüfusun %45'ini oluştururken, %29'luk bir kesim de yetersiz beslenme sorunu ile karşı karşıyadır. 2011-2012 yıllarında beş yaşın altındaki her bin çocuktan 83'ü ve dünyaya gelen her 100 bin bebekten 429'u hayatını kaybetmektedir (UNCTAD 2014: 28). Nüfusun yalnızca %31'i temiz içme suyuna erişime sahip olup, sadece %36'sı insan sağlığına uygun koşullarda yaşamaktadır (UNCTAD 2014: 41). En Az Gelişmiş Ülkeler'deki işçilerin büyük çoğunluğu, kendilerini yoksulluktan kurtaramayacak gelirler getiren çalışma şekillerine hapsolmuş durumdadır. Küresel ticaret son 30 yılda yaklaşık olarak yıllık ortalama %7'lik artışla toplamda 18 trilyon dolara ulaşırken, özellikle Afrika'daki En Az Gelişmiş Ülkeler bu muazzam büyüklükteki ticaret ağı içinde giderek marjinalize olmuştur. Burada dikkat çeken nokta, günümüzde en az gelişmiş ekonomiler olarak tanımlanan ülkelerin çoğunun, eski sömürge durumunda olmalarına bağlı olarak aslında ticari anlamda hep dışa açık ve bağımlı olagelmış olmalarıdır. Dolayısıyla, her ne kadar En Az Gelişmiş Ülkelerin dünya ticaretinden aldığı pay %1.1 gibi çok düşük bir oran da olsa (WTO, 2014: 13), mesele sadece artan ticaret hacmi içinde az gelişmiş ekonomilerin toplamdan aldığı pay değildir, ticaretin bileşiminin de önem kazandığı anlaşılmaktadır.

Az gelişmiş ekonomilerin ihracat kompozisyonu içinde en önemli payı, tarım ürünleri, yakıtlar ve madeni ürünler almaktadır. Bu ürünlere yönelik uzmanlaşma ve buna bağlı ihracat gelirine olan bağımlılıkları, küresel ticaret gelirinin dağılımında az gelişmiş ekonomilerin aleyhine bir sonuç doğurmaktadır. Yine de, gıda ürünlerinin üretiminde uzmanlaşmayı ve bu ürünlerin ihracat gelirine bağımlılığı iktisadi olarak az gelişmişliğin tek başına nedeni olarak açıklamak doğru olmaz. Zira, bugün gelişmiş olarak sınıflandırılan ekonomilerin birçoğu, iktisadi gelişme serüvenlerinin başında gıda ürünleri ihracatçısı konumunda olmuştur. Ancak Prebisch ve Singer'in (1950) birincil malların fiyatlarının uzun dönemde düşme eğilimi gösterdiği hipotezini doğrularcasına, birincil ürün piyasalarının büyüme hızının düşük olması, toplam piyasa paylarının imalat sektörü lehine genişleme eğilimi ve özellikle tarım ürünlerinin fiyatlarındaki oynaklık ve düşüş eğilimleri, söz konusu ülkelerin ticaret hadlerinde de düşüşe yol açmıştır. Örneğin, serbest ticaretin küresel anlamda hız kazandığı yıllar olan 1990'ların ikinci yarısında, gelişmekte olan ekonomilerin ihraç ettiği tarım ürünlerinin fiyatları, 1930'lardaki Büyük Buhran döneminden o güne kaydedilmiş en düşük düzeye inmiştir. Birleşmiş Milletler Gıda ve Tarım Örgütü (United Nations Food and Agriculture Organization - FAO) 2004 tarihli raporuna göre bu durum, 1997 ve 2001 yılları arasında, dünya üzerinde kahveden elde edilen gelirle geçimini sağlayan tahmini 25 milyon insanın hayatını tehdit ederken, Afrika ve Orta Amerika'daki birçok ülkede gıda sıkıntılarının ortaya çıkmasına yol açmıştır (FAO, 2004). Öte yandan, çoğu tarım ürününün fiyatı günümüzde arz ve talep dengesi tarafından belirlenmek yerine, bu ürünleri birer finansal varlık olarak değerlendiren yatırımcıların portföy çeşitlendirme eğilimlerine bağlı olarak oynaklık göstermektedir.

Arezki v.d. (2013) tarafından yapılan çalışmada, 25 farklı birincil ürün grubu için, 1650'li yıllara dek giden bir veri kümesi incelenerek Prebisch ve Singer'in hipotezi sınanmış, ele alınan ürün gruplarının %50'sinin fiyatlarında 1900'lerden itibaren düşüş trendi tespit edilmiştir. Şekil 1'de de izlenebileceği gibi, söz konusu çalışmada ele alınan birincil ürünlerin fiyatlarının çoğunun imalat sektöründeki ürünlerin fiyatlarına göre oynaklık ve düşüş gösterdiği izlenebilir. Bu ürünler arasında bu çalışmanın içeriğine paralel olarak özellikle adil ticarete konu olan ürünlere (muz, kahve, pamuk, çay vb.) bakıldığında da benzer eğilimi görebilmek mümkündür.

ULUSLARARASI TİCARETİN ADALETİNİ SORGULAMAK: ADİL TİCARET SİSTEMİ, ÇALIŞMA KOŞULLARINA ETKİSİ VE FINDIK İŞÇİLERİ İÇİN “ADALET” ARAYIŞI
YARD.DOÇ.DR.ASLI ŞEN TAŞBAŞI

Şekil 1: Birincil Ürünlerin Nisbi Fiyatlarının Yıllara Göre Değişimi

Kaynak: Rabah Arezki v.d. (2013), s.7.

Not: Şekil 1, kaynakta gösterilen çalışmanın orijinalinden alıntılandığından, ürünlerin adları İngilizce olarak görünmektedir. Bu ürünler sırasıyla şöyledir: alüminyum, muz, dana eti, kakao, kahve, bakır, pamuk, hayvan derisi, jüt, kuzu eti, kurşun, pirinç, gümüş, şeker, çay, teneke, tütün, yün, buğday, çinko, dökme demir, kömür, nikel, altın, petrol.

Nispi fiyatlarındaki düşme eğilimi dışında, birincil ürünlerin küresel piyasalarda belirlenen fiyat seviyelerinin az gelişmiş ülkelere birebir aktarılmıyor oluşu da bu ürünlerin ticaret gelirleri üzerinde bir belirleyendir. Bu durumun en çarpıcı örneklerinden biri, gelişmiş ekonomilerde kahve tüketimindeki artışa karşın, kahve üreticilerinin yoğunlukla yerleşik olduğu az gelişmiş ülkelerde üreticilerin eline geçen fiyatlardaki düşüştür. Bu ürünlerin tedarik zincirindeki oligopsonist yapıya bağlı olarak, örneğin Bangladeş'teki jüt üreticilerine, tüketicilerin karşı karşıya olduğu fiyatların ancak %54'ü aktarılabilirken; kakao ihracatının dört büyük ihracatçı firma arasında gerçekleştiği Kamerun'da da bu firmalardan en büyüğü toplam ihracattan tek başına %30 pay almaktadır (United Nations, 2008: 18). Madagaskar'da taze meyve-sebze ihracatının neredeyse tamamı tek bir firma tarafından yapılmakta, firma 9 binin üzerinde küçük tarım üreticisinden aldığı ürünleri Avrupa'da beş süpermarket zincirine satmaktadır. Her ne kadar son fiyattan aktarılan pay düşük de olsa, garantili satış, ön ödeme, teknik destek garantisi gibi nedenlerle yerel üreticiler sözleşme yoluyla ürünlerini bu firmalara vermeye devam etmektedir (FAO, 2006: 61-62).

Tüm bu anlatılanlar, çeşitli ticaret politikası uygulamaları, tarifeler ve tarife dışı engeller gibi araçlarla beraber düşünüldüğünde, küresel ticaretin gelirin yeniden dağılımı işlevinin nasıl az gelişmiş ekonomiler aleyhine işlediğini açıklamaktadır.

Buna bağlı olarak, bu çalışmanın ele aldığı bağlamda sorulan temel soru, ticaretin artışının çalışma koşullarının iyileşmesinde etkili olup olmadığı sorusudur. Konu günümüze dek, farklı bakış açılarından ele alınmış birçok çalışmanın konusu olmuştur. Konuyla ilgili ortaya çıkan geniş kapsamlı

literatüre karşın, ekonominin artan oranda dışa açılmasının işçilerin çalışma koşullarına doğrudan olumlu etkisinin olup olmadığı hala tartışmaya açık bir sorudur.

Bu çalışma, var olan araştırmalara bir benzerini eklemek yerine, İngiltere, Almanya ve Fransa'nın başını çektiği (www.fairtrade.net, 2014: 13) Avrupa ülkelerinde özellikle olmak üzere giderek yaygınlaşan ve yıllık satış geliri 5 milyar Avro'nun üzerinde (www.fairtrade.net, 2013: 1) olan adil ticaret sisteminin çalışma koşulları üzerinde iyileştirici etkisini sorgulamayı hedeflemektedir. Adil ticaret sistemi savunucularına göre sistem, yoksul ülkelerdeki üreticilere, insan haklarına ve çevreye duyarlı ve daha iyi çalışma koşulları sağlamalarının karşılığında, ayrıcalıklı ticaret koşulları ve kar artışı elde etme olanağı sunmaktadır. Adil ticaret sisteminin özünde, ticarete bulunan tarafları farklı gelişmişlik düzeyindeki iki ekonominin oluşturduğu durumda, aralarındaki değişimin doğasında bulunması muhtemel "adaletsizliği" ortadan kaldırma iddiası yatmaktadır. Sistem, gelişmekte olan ekonomideki, uluslararası işgücü standartları tanımlanan çalışma koşullarının altında çalışan, temsil hakkından yoksun, "marjinalize olmuş" işçi ile, işçinin bu durumuyla ilgili farkındalığı oluşmuş ve "etik" duyarlılığı gelişmiş tüketici arasında köprü vazifesi görmeyi amaçlamaktadır. Ancak, bu yolla geleneksel uluslararası ticaret sistemine alternatif bir model sunuyor gibi gözükmesine rağmen, Türkiye'nin de aralarında bulunduğu çoğu gelişmekte olan ülkede, adil ticaret sertifikalandırması sisteminin çalışma koşullarını iyileştirebilme becerisini sorgulayan fazla sayıda çalışma üretilebilmiş değildir.

Mevcut literatürdeki söz konusu boşluğun yarattığı motivasyonla, bu çalışmada, adil ticaret sisteminin genel anlamda çalışma koşullarını iyileştirebilme konusundaki etkinliği sorgulanırken, özel anlamda da Türkiye'de adil ticaret yaklaşımının benimsenmesinin uluslararası işgücü standartlarına uyum çabalarına katkı sağlayıp sağlayamayacağı araştırılacaktır. Bu bağlamda, ilk olarak, adil ticaretin esasları tanıtılacak, sistemin işçilerin çalışma koşullarının iyileştirilebilmesi için somut çözümler üretip üretmediği değerlendirilecektir. Ardından, Türkiye'de emek yoğun bir çalışma alanı olan fındık üretiminde adil ticaret sisteminin benimsenme olasılığı ele alınacaktır. Son olarak, adil ticaret sisteminin neoklasik ticaret modeline gerçekten bir alternatif sunup sunmadığı tartışılarak sistemin eleştirisi yapılacaktır.

2. Adil Ticaret Sistemi ve Tüketim Davranışının "Etiki" Üzerine

Adil ticaret sisteminin geçmişi, İkinci Dünya Savaşı sonrası yıllara uzanmaktadır. Sistem, 1940'ların sonunda 'yoksul' Güney'in ticarete konu olan mallarını 'varlıklı' Kuzey'e satışında bir dayanışma ruhu yaratma iddiasıyla ortaya çıkmış, 1960'larda 'Yardım Değil Ticaret' (*Trade Not Aid*) sloganıyla bir alternatif ticaret modeli olarak dünya gündemine sunulmuş ve 1980'lerde 'etik' ürünler ilk defa geleneksel satış ve dağıtım kanallarına girmiştir. Bugün ulaştığı noktada, adil ticaret modelinde altı farklı sınıflandırma içinde aktörler mevcuttur. Zincirin en üst halkasında üreticiler, en alt halkada da etik davranış sergilediği varsayılan tüketiciler yer alır (Şekil 2). Etiketlendirme kuruluşları bu zincirin bir parçası olmakla birlikte, süreç içinde farklı aşamalarda denetim, lisanslama ve sertifikalandırma işlevlerini yürütmektedir.

Şekil 2: Adil Ticaret Modeli'nin Aktörleri

Adil ticarete konu olan ürünlerin satışı iki farklı model ekseninde gerçekleştirilmektedir. Birinci yaklaşım çerçevesinde firmalar Güney'deki üreticilerden satın aldıkları tarım veya el işi ürünlerini belirli kriterleri sağlayarak adil ticaret sertifikası alıp “adil” olarak etiketlenmiş ürünler olarak piyasaya sunmaktadır. Bu yaklaşımda satışı gerçekleştiren firmalar sertifikalandırılmaktadır. İkinci yaklaşım çerçevesinde ise, Güney'deki üretici firmalar, ürünleri için adil ticaret sertifikası alır, bu ürünün satışı veya dağıtımını gerçekleştirmek isteyen firmaların tüm ticari faaliyetlerinin adil ticaret sertifikası almış olması gerekmektedir, sadece söz konusu ürün için adil ticaret koşullarını sağlaması yeterlidir.

Adil ticaret sistemi esas olarak tüketicinin ödemeye istekli olduğu tutara dayalı olduğundan, Kuzey'de “etik davranış sergileyen” bir tüketici profilinin varlığı sistemin köşe taşıdır. Dahası, konuyla ilgili olarak yapılan az sayıda ampirik çalışma göstermektedir ki, satıcının “adil” olarak etiketlenen ürünlere satış portföyünde ayıracağı payı belirleyen temel unsur, bu ürünleri almaya gönüllü ne kadar tüketici olduğu değil, söz konusu “altruistik” tüketicilerin ürünlere ne kadar ödemeye istekli olduğudur. Tüketicilerin adil ticaret sertifikalı (etiketli) ürünler için ödemeye istekli oldukları tutar; yaş, cinsiyet, eğitim ve gelir düzeyi gibi sosyokültürel faktörler, adil ticaret ürünlerinin erişilebilirliği, tüketicilerin adil ticaret ürünlerine yönelik daha önceki deneyimleri, alternatif ticaret modellerine yönelimi, sosyal türler veya olma hallerinin belirleyicisi olarak kimliklerinin bir parçası gibi görüp görmedikleri ve başkalarının eylemlerine atfettikleri önem gibi değişkenlere bağlı olarak farklılıklar göstermektedir (Poret ve Chambolle 2007, Pelsmacker vd. 2005, Rotaris ve Danieilis 2011, Hiscox vd. 2011, Basu ve Hicks 2013, Grankvist 2013, Kirezli ve Kabadayı Kuşçu 2012).

Uluslararası Adil Ticaret Örgütü'ne göre, 2012 yılı sonu itibariyle, dünya üzerinde adil ticaret sistemindeki işçi sayısı, tarım işçileri dahil 1.4 milyondur (Fairtrade International, 2013: 7). Aynı yıl için sistemdeki üretici firma sayısı ise 1139'dur. 2014 yılı itibariyle dünya genelinde 30 binin üzerinde ürün adil ticaret etiketiyle satışa sunulmaktadır. Adil ticaret ürünlerini üreten üreticiler 74 farklı ülkede yerleşik olup, söz konusu ürünler 126 farklı ülkede tüketiciye arz edilmektedir. Tablo 1'den de izlenebileceği gibi, marketlerden ve adil ticaret ürünleri satan mağazalardan satın alınan adil ticaret etiketli ürünlerin satış tutarları, nispeten yeni sayılabilecek Çek Cumhuriyeti, Hong Kong ve ABD gibi piyasalar da dahil olmak üzere sıralanan tüm ülkelerde artış göstermiştir. Benzer şekilde, Tablo 2'de, ilk kez sertifikalandırılan ürünlere göre işçi ve tarım işçisi sayısındaki değişim oranlarına bakıldığında, özellikle şeker kamışı, çiçek ve bitkiler olmak üzere tüm ürün gruplarında yüksek artış oranları izlenmektedir.

Tablo 1: Ülkelere Göre Adil Ticaret Satışları (Avro)

	2012	2013	Değişim Oranı (%)
Avustralya /Yeni Zelanda	188,045,618	189,244,894	1%
Avusturya	107,000,000	130,000,000	21%
Belçika	85,837,221	93,209,845	9%
Kanada	182,638,667	173,179,745	1%*
Çek Cumhuriyeti	2,744,524	6,439,976	142%*
Danimarka	71,836,714	81,080,778	13%
Estonya	1,061,938	1,756,251	65%
Finlandiya	152,263,629	156,785,309	3%
Fransa	345,829,378	354,845,458	3%
Almanya	533,062,796	653,956,927	23%
Hong Kong	422,803	825,175	95%
Hindistan	-	641,890	-
İrlanda	174,954,927	197,296,405	13%
İtalya	65,435,059	76,355,675	17%
Japonya	71,419,147	68,976,524	22%*
Kenya	-	51,064	-
Latviya	938,975	975,010	4%
Litvanya	846,027	842,258	0%
Lüksemburg	8,319,391	9,628,859	16%
Hollanda	186,100,623	197,142,624	6%
Norveç	65,450,834	68,441,095	9%*
Güney Afrika	22,263,619	22,573,605	22%*
Güney Kore	1,989,631	3,814,805	92%
İspanya/Portekiz	22,274,635	23,663,783	6%
İsveç	178,951,375	231,668,646	29%
İsviçre	311,590,237	353,206,210	13%
İngiltere	1,904,891,092	2,044,926,208	12%*
ABD	53,116,711	309,131,263	501%*
Diğer	47,487,290	49,657,508	5%

Kaynak: Fairtrade International, Annual Report 2013 – 2014, s. 19.

*Artış oranı Avro cinsinden değil, yerel para birimi cinsinden hesaplanmıştır.

**ULUSLARARASI TİCARETİN ADALETİNİ SORGULAMAK: ADİL TİCARET SİSTEMİ, ÇALIŞMA
KOŞULLARINA ETKİSİ VE FINDIK İŞÇİLERİ İÇİN “ADALET” ARAYIŞI
YARD.DOÇ.DR.ASLI ŞEN TAŞBAŞI**

Tablo 2: İlk Kez Adil Ticaret Sertifikası Almış Ürün Türüne Göre Üretimde Çalışan İşçi Sayısı

	2012	2013	Değişim Oranı
Muz	20,300	24,500	21%
Şeker Kamışı	37,200	61,800	66%
Kakao	141,800	166,900	18%
Kahve	580,200	660,700	14%
Çiçek ve Bitkiler	37,500	50,000	33%
Pamuk tohumu	66,500	73,400	10%
Çay	258,100	285,900	11%

Kaynak: Fairtrade International, Monitoring the Scope and Benefits of Fairtrade, 2013, s.21.

Adil ticaret koşulları altında ticari faaliyette bulunmak veya ürettiği ürünün Adil ticaret işareti taşımasını isteyen bir kuruluşun, Uluslararası Adil Ticaret Örgütü tarafından ortaya konulan standartlara uyum sağlaması gerekmektedir. Söz konusu standartlar, toplumsal, ekonomik ve çevre ile ilgili bir dizi önlemi içermektedir. Sertifikalandırma belli bir ürünün sertifikalandırılması veya kurumun tamamının sertifikalandırılması şeklinde gerçekleşebilmektedir. Sertifikalandırma süreci (ISO 65 esaslarını müteakip) sırasıyla şu aşamalar üzerinden gerçekleşir: Kurumun başvurusunun ardından otuz gün içerisinde izleyen aşamalara geçişin mümkün olup olmayacağını gösteren denetleme sonuçları kuruma bildirilir. İlk denetlemenin sonuçları olumlu ise, sertifikalandırma sürecinin tamamlanması beklenmeden kuruma geçici bir “adil ticarete bulunma izni” verilebilir. Denetimler başvuruda bulunan kurumun büyüklüğüne, işleyiş yapısına ve sertifikalandırılmak istenen ürün sayısına göre süre ve karmaşıklık derecesi açısından farklılık gösterebilmektedir. Denetim süresince, denetçiler başvuruda bulunan kuruma özgü bir yapılacaklar listesi hazırlayarak, kurumun ibraz etmesi gereken belli başlı belgeler hakkında bir rehberlik hizmeti vermiş olurlar. Denetçiler kuruma yaptıkları ziyaretlerle, işçilerle, işçi sendikalarıyla, yöneticiler ve ilgili komitelerle yüz yüze görüşmeler ve toplantılar yaparlar. Denetimin son toplantısında, denetçi sonuçları kurumla paylaşarak, Adil Ticaret Standartları’na uygun olmayan noktaları ilan eder, bunları düzeltmeye imkan sağlayan bir tartışma ortamı yaratır.

Denetim sona erdikten sonra denetçi, sertifikalandırma analistlerinden birine değerlendirmesi için bir rapor gönderir. Kurumun Adil Ticaret Standartları’na uyumlu olmayan noktaları tespit edilmişse, bu aşamada düzeltme için olanak sağlanır. Düzeltmeler yapıldıktan sonra kurumun sertifikalandırma başvurusu kabul veya reddedilir. Düzeltmelerden sonra standartlara uyum konusunda küçük çaplı sorunlar varsa, yine bir geçici “adil ticarete bulunma izni” verilebilir. Ancak tüm standartlara tam anlamıyla uyum sağladıktan sonra FLOCERT Adil Ticaret Sertifikası almaya hak kazanılır.

Sertifikanın alınmasının ardından, üç yıllık “sertifikalılık dönemi” başlar. Bu dönem boyunca sertifikalandırılmış kurum biri “izleme denetimi” diğeri de “yenileme denetimi” olmak üzere en az iki denetim daha geçirir. İlk sertifikalılık dönemi başarılı sonuçlanırsa, kurumun sertifikası yenilenebilir. Bir kurum ticaret hacmi veya ticaretinin yapısından kaynaklı “yüksek riskli” olarak tanımlanırsa daha fazla denetleme gerekli olabilir. Ayrıca, önceden haber verilmeden de denetlemeler yapılabilir.

Adil ticaret primi, işçilerin, ailelerinin ve sosyal gruplarının sosyo-ekonomik koşullarını iyileştirmek amacıyla tüketicilerin ödedikleri para olarak tanımlanmaktadır. Ancak adil ticaret sisteminde bu prim doğrudan işçilere ödenecek bir tutar değildir, kolektif projelerde kullanılma zorunluluğu vardır. Bununla amaçlanan, primin ücretlerin ötesinde bir fayda sağlaması, yani, eğitim,

sağlık, kariyer geliştirme ve sosyal sorumluluk projelerine yatırım yapılmasıdır. Ancak işçiler primin kullanımında özgürlük talep etmektedir. Bu talebin ardında, özellikle ücretlerin düşük olduğu ülkelerdekiler olmak üzere işçilerin ilave bir gelir kaynağı yaratma çabası yatmaktadır. Göçmen işçiler de benzer şekilde primin kendi ülkelerinde kullanımını sağlayacak serbestiyi talep etmektedir.

Uluslararası Adil Ticaret Örgütü'nün Karma Kurul'u (Joint Body), adil ticaret primini idare eden ve primin ne şekilde harcanacağına karar veren organdır. Mevcut Adil Ticaret Standartları'na göre, seçilmiş işçi temsilcileri ve işveren temsilcileri, kurulun bir parçası olarak primin kullanımı konusunda ortak karar alırlar. Ancak işçilerin söz konusu kurullara katılımı ve bu kurullardaki temsil gücü, her işyerinde aynı oranda olmamaktadır.

Tablo 3: Adil Ticaret Prim ve Satış Tutarları (Milyon Avro)

Adil Ticaret Primi	2010-2011	2011-2012	% Değişim
Küçük tarım üreticileri tarafından rapor edilen	48.4	73.9	52%
Mevsimlik geçici işçiler tarafından rapor edilen	12.7	12.3	-3%
Toplamda rapor edilen	61.1	86.2	41%
Adil ticaret satışları			
Küçük tarım üreticileri tarafından rapor edilen	582	822	41%
Mevsimlik geçici işçiler tarafından rapor edilen	91	91	0%
Toplamda rapor edilen	673	913	36%

Kaynak: Fairtrade International, 2013, s.8

3. Türkiye'de Adil Ticaret: Fındık İşçileri İçin "Adalet" Arayışı

2015 yılı itibariyle, Türkiye'de herhangi bir gıda ürünü örgütlü olarak adil ticaret sistemine dahil değildir¹. Yine de, özellikle Avrupa'da olmak üzere adil ticaret etiketli ürünlere tüketicilerin güveninin arttığını gösteren rakamlar ve toplam satış tutarlarındaki artış² en önemli ticaret ortağının Avrupa Birliği olduğu düşünüldüğünde sistemin Türkiye açısından da değerlendirilebilir olduğunun göstergesi kabul edilebilir.

Toplam dünya fındık üretiminin yaklaşık olarak %72'si, dünya fındık ticaretinin ise %80'i Türkiye tarafından gerçekleştirilmektedir (<http://www.tarim.gov.tr>). Türkiye'de yaklaşık 400 bin aile, geçimini 700 bin hektarlık bir alanda gerçekleştirilen fındık üretiminden sağlamaktadır. Fındık üretiminden dolayı olarak ekonomik fayda sağlayan kişi sayısı ile birlikte bakıldığında, bu sayı 8 milyon kişiyi bulmaktadır. Karadeniz Bölgesi'nde yerleşik olan ailelerin %61'inin tek geçim kaynağı olan fındık, eğimli arazilerde yetişen, makine ile toplanmaya elverişli olmayan ve bu nedenle de emek yoğun üretim sürecine sahip bir üründür. Bütün bu özellikleri birlikte değerlendirildiğinde, fındık, uygulama alanı, ilkeleri ve hedefleri açısından Türkiye'de adil ticaret sistemin benimsenmesine elverişli bir ürün gibi gözükmektedir.

¹ Alter Eco Commerce isimli Fransız şirketinin Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı (United Nations Development Program -UNDP) desteğiyle, Adıyaman'ın Besni İlçesi'nde üzüm yetiştiriciliği yapan ailelerden adil ticaret kuralları çerçevesinde ve diğer alıcı kuruluşlardan daha yüksek fiyat ödeyerek üzüm satın alması Türkiye'de bilinen ilk resmi adil ticaret uygulamasıdır (UNDP, 2007).

² Sadece Almanya'da 2004 yılında 99 milyon Avro tutarındaki adil ürün satışı, 2013 yılında 783 milyon Avro'ya çıkmıştır. Alman Adil Ticaret Forumu Direktörü Manuel Blending'in ifadesine göre, her iki Alman'dan biri adil ürün satın almaktadır (Böllinger, 2014).

ULUSLARARASI TİCARETİN ADALETİNİ SORGULAMAK: ADİL TİCARET SİSTEMİ, ÇALIŞMA KOŞULLARINA ETKİSİ VE FINDIK İŞÇİLERİ İÇİN “ADALET” ARAYIŞI
YARD.DOÇ.DR.ASLI ŞEN TAŞBAŞI

Tablo 4: Dünya Fındık Üretimi

	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013
Türkiye	530,000	661,000	530,000	800,791	500,000	600,000	430,000	362,000	300,000
İtalya	65000	138000	95000	125000	85000	87200	120000	42,500	56,400
Azerbeycan	27986	25000	30800	40000	30000	25000	45000	19,397	15,021
Gürcistan	16393	14000	25000	35000	27000	40000	35000	16,000	14,000
ABD	25400	39010	33570	36280	42600	24500	41000	14,400	12,000
İspanya	20000	28000	18000	26000	18000	20000	25000	8000	9,750
Diğer	47876	52244	48880	5900	20000	27000	27000	12,150	11,261

Kaynak: International Nut Council, Global Statistical Review, çeşitli sayılar.

Geçmişte Karadeniz Bölgesi’nde yerleşik mevsimlik tarım işçileri tarafından toplanan fındık, günümüzde kentleşme, büyük kentlere göç, bölgede eğitim düzeyinin artması ve diğer sektörlerdeki istihdam olanaklarının gelişimi ile birlikte, özellikle Doğu ve Güney Doğu Anadolu bölgelerinden gelen mevsimlik gezici tarım işçileri ve göçmen işçiler tarafından toplanmaya başlamıştır. Söz konusu işçilerin beraberinde gelen çocukları da fındık toplama işinde yetişkinlerle beraber çalışmaktadır. Türkiye’de mevsimlik gezici tarım işçileri için özel bir yasa bulunmadığından, söz konusu işçiler *İş Kanunu* kapsamına giren yani çalışan işçi sayısının 51’i geçtiği tarım işyerlerinde *4857 Sayılı İş Kanunu*’na, işçi sayısının 51’den az olduğu işyerlerinde ise *Borçlar Kanunu*’na tabidir.

Bu durum, mevsimlik gezici işçiler açısından birtakım belirsizlikleri ve bunlara bağlı sorunları beraberinde getirmektedir. *4857 Sayılı İş Kanunu*, yapılan işin niteliğine göre otuz günden uzun veya kısa süreli olmasına bağlı olarak *sürekli iş* ve *süreksiz iş* ayrımını getirmekte, mevsimlik gezici tarım işçilerinin yaptığı iş de otuz günden kısa sürmesi durumunda süreksiz iş niteliği almaktadır. Özellikle fındık toplama işi için bölgede kalma süresinin otuz günü geçtiği durumlarda, işin süresiz iş niteliğinde kabul edilmesi, hem işçilerin hakları, hem de fındık toplama işinin her yılın belli dönemlerinde tekrarlanan bir iş olması itibarıyla aslında sürekli iş olarak değerlendirilebilecek olması açısından tartışmalıdır.

Burada işçilerin hakları ile kastedilen, sözleşme yapma ve feshi, ücretler, izinler, çalışma saatleri, iş sağlığı ve güvenliği ile çocuk işçilerin çalıştırılması gibi konulardır. İş Kanunu kapsamına girmeseler de yasal asgari ücrete tabi olmaları gerekmesine rağmen, mevsimlik gezici tarım işçileri uygulamada bu haktan tam anlamıyla yararlanamamaktadır. Diğer taraftan, İş Kanunu kapsamında olup süreksiz işlerde çalışıyor olmaları durumunda, mevsimlik gezici tarım işçileri Borçlar Kanunu’ndaki hizmet sözleşmesine tabidirler ve 2012 yılından itibaren yürürlüğe giren *6098 Sayılı Borçlar Kanunu* ile hakları İş Kanunu’na uyumlu hale getirilmiştir. Sigortalılık konusunda da benzer bir durum söz konusudur. *6111 Sayılı Bazı Alacakların Yeniden Yapılandırılması* ile *Sosyal Sigortalar* ve *Genel Sağlık Sigortası* yasasıyla süreksiz işlerde çalışan işçiler de sigortalanma hakkından faydalandırılmışsa da, fındık işçilerinin uygulamada bu haktan tam anlamıyla faydalandığı söylenemez. Ayrıca, mevsimlik tarım işçilerinin yaşam ve çalışma koşullarının iyileştirilebilmesi için 2010 yılında yayınlanan genelge ve buna bağlı eylem planının uygulanmasını denetleme maksatlı bir *İzleme Kurulu* oluşturulmuş olmasına karşın, uygulamada sorunların yaşandığı, birçok çalışma tarafından ortaya konulmaktadır.

Türkiye’de fındık hasadında çalışan işçiler ve çalışma koşulları ile ilgili temel sorunları değerlendiren yakın tarihli ve geniş kapsamlı iki çalışma bulunmaktadır. Bunların ilki, *Fair Labor Association* (Adil İşgücü Örgütü) tarafından 2011 yılında gerçekleştirilen ve Ordu ilindeki 26 farklı fındık üretim alanında 400 tarım işçisi ile yapılan görüşmeleri içermektedir. Çalışmanın ortaya

koyduğu sonuçlara göre, fındık üretiminde tespit edilen temel sorunlar, kaçak yabancı işçi çalıştırılması, istihdam kayıtlarının tutulmaması, ücret ve tazminat ayrımcılığı, taciz, çocuk işçi çalıştırılması ve tedarik zincirinin izlenmesinde eksiklikler olarak sıralanmıştır.

Aynı çalışmada, fındık hasadında çalışan işçi gruplarının neredeyse tamamının aynı ailenin üyeleri veya akrabalarından oluştuğu tespit edilmiştir. Her ne kadar bu durum göç yoluyla bölgeye gelerek geçimini sağlamaya çalışan gruplar için olumlu gibi gözükse de, fırsat eşitsizliği doğurabilmektedir. Nitekim, akrabalık veya hemşerilik bağları üzerinden şekillenen işe alma tercihleri, beceri, deneyim veya diğer nesnel vasıfların önüne geçebilmektedir.

Çalışma, çocuk ve kadın işçilerin erkek işçilerle aynı ücreti alıyor olmalarına karşın, ödemenin ailenin erkek üyesine yapılıyor olmasından kaynaklanan ayrımcılık sorununu da tespit etmiştir. Ayrıca, ücretlerin performans ölçümü veya başkaca nesnel kriterlere dayanmadığı, işçilerin uyuşuna göre değişiklik gösterebildiği de çalışmada yer alan bir başka bulgudur. Buna göre, her bir işçinin yaptığı iş aynı olmasına karşın, yabancı göçmen işçiler 25TL, Türk uyruklu ancak başka bölgelerden göç etmiş işçiler 31-35TL, bölgenin içinden olan işçiler ise 40TL'nin üzerinde ücret almaktadır. İşçilerin yaptığı işler toplayıcılık veya çuval taşıma gibi birbirinden çok da farklılık göstermeyen işler olduğundan, ücretlerdeki bu ayrımcılığı haklı kılacak bir unsur bulunmamaktadır. Ücret politikasının şeffaf olmaması, ödeme biçimleri ile ilgili aksaklıklar, kayıt dışı istihdam vb sorunlar ücret ayrımcılığı riskinin yüksek olduğunu doğrular niteliktedir.

Çalışmada ziyaret edilen 26 fındık üretim alanının dördünde işçiler ana dillerinde diledikleri gibi konuşamadıklarını, zira işverenlerin bu dilin konuşulmasını anlamamalarından dolayı yasakladıklarını dile getirmişlerdir. Diğer taraftan, araştırmada görev alan gözlemcilerin ifadelerine göre, işverenler taciz konusunda yeterli bilgiye sahip olmayıp, bu alanda eğitim almamış durumdadırlar. Buna ilave olarak, olası bir ayrımcılık/taciz/suiistimal durumunda işçilerin şikayetlerini bildirebilecekleri bağımsız ve resmi bir şikayet prosedürü olmadığı gibi, bir sendika veya iş konseyi temsilcisi de bulunmamaktadır.

İkinci çalışma ise Kalkınma Atölyesi'nin Haziran-Aralık 2013 tarihlerinde yürüttüğü Batı Karadeniz İllerinde Fındık Hasadında Yer Alan Mevsimlik Gezici Tarım İşçileri, Çocuklar, Tarım Aracıları ve Bahçe Sahipleri Temel Araştırması'nın sonuçlarının bir araya getirilerek sunulduğu 2014 tarihli Fındık Hasadı'nın Oyuncuları başlıklı çalışmadır. Çalışmada, Batı Karadeniz Bölgesi'nde en yüksek fındık üretimine sahip sekiz ilçede, hane halkı (172), bahçe sahibi (56), tarım aracısı (16) ve çalışan çocuklardan (102) oluşan toplam 342 kişi ile yüz yüze anket tekniğiyle görüşmeler yapılmıştır. Bu çalışmanın ortaya koyduğu sonuçlar da ilk çalışmanın bulgularını doğrular niteliktedir. Fındık toplama işinde çalışan işçilerinin çalışma ortamı temizlik ve sağlık koşulları açısından uygunsuz, beslenme ve sağlık hizmetlerine erişim açısından yetersizdir. İşçilerin büyük çoğunluğu, tuvalet ve banyonun bulunmadığı toprak zemine kurulu çadırlarda, şebeke suyuna erişimleri olmadan barınmaktadır. Çalışmada görüşülen ailelerin yalnızca %27'sinin barındıkları yerde temizlik koşulları açısından sakıncasız tuvalet erişimine sahip olduğu, yaklaşık %9'unun ise hiçbir şekilde tuvalet imkanının olmadığı bulguları dramatiktir. Çalışma alanlarında ise işçilerin %96'sından fazlasının tuvalete erişimi bulunmamaktadır.

İşçilerin ücretleri, çalıştıkları fındık arazilerinin bağlı bulunduğu il ve ilçelerdeki geçici komisyonlar tarafından belirlenmektedir. Örneğin Düzce ilinde 2013 yılında fındık toplama işi için günlük yevmiye kadın-erkek fark etmeksizin 16 yaş üzeri tüm işçiler için 35 TL olarak belirlenmiş, ayrıca yol parasının verilmeyeceği belirtilmiştir (<http://www.duzceninsesi.com.tr/haber/findik->

ULUSLARARASI TİCARETİN ADALETİNİ SORGULAMAK: ADİL TİCARET SİSTEMİ, ÇALIŞMA KOŞULLARINA ETKİSİ VE FINDIK İŞÇİLERİ İÇİN “ADALET” ARAYIŞI
YARD.DOÇ.DR.ASLI ŞEN TAŞBAŞI

yevmiesi-35-lira/11917). Çalışma ayrıca işçilerin özellikle etnisitelerine bağlı olarak ayrımcılığa uğradıkları konusunda da yukarıda sözü edilen diğer çalışma ile tutarlı bilgiler içermektedir.

Fındık toplama işinde çocuk işçiliğinin kullanılması bu çalışmada da üzerinde önemle durulan bir sorundur. Uluslararası Çalışma Örgütü - UÇÖ (International Labor Organization–ILO)’nin *İstihdama Kabulde Asgari Yaş Sözleşmesi* (1973)’ne göre, “*asgari yaş sınırı, zorunlu öğrenim yaşının bittiği yaşın altında ve her halükarda 15 yaşın altında olmayacaktır*”. Sözleşme’nin 3. Maddesi, 1. Fıkrası’na göre, “*doğası veya yapıldığı koşullar bakımından genç kişilerin sağlığını, güvenliğini veya ahlakını tehlikeye düşürebilecek her türlü istihdam veya çalışmaya kabul için asgari yaş 18’in altında olmayacaktır*”. Örneğin, her sene mevsimlik fındık işçisi olarak çalışan aileleri ile birlikte 0-7 yaş arası 515, 8-16 yaş arası 500 çocuğun geldiği Ordu ilinde çocuk işgücünün çalıştırılmasında asgari yaş 16 olarak belirlenmiştir. Zonguldak Alaplı Ziraat Odası’nın 2012 yılı için belirlediği asgari yaş sınırı ise 13’tür (Kalkınma Atölyesi, 2013, s.15)

Diğer taraftan, Türkiye UÇÖ’nün çalışma hayatı ile ilgili sekiz temel haktan biri olarak tanımladığı *En Kötü Biçimlerde Çocuk İşçiliğinin Ortadan Kaldırılması İçin Acil Eylem Sözleşmesi*’ni 2001 yılında onaylamıştır. Buna göre, 2015 yılına kadar en kötü biçimlerde çocuk işçiliğinin 18 yaş altı tüm çocuklar için ortadan kaldırılacağı taahhüdünde bulunulmuştur. Ancak Tablo 6’dan da izlenebileceği üzere, TÜİK’in konuyla ilgili erişilebilir son verilerine göre, 2006 yılından 2012 yılına kadar geçen süre içinde çocuk işçiliğinde sayıca bir azalma olmamıştır. Çocuk işçiliğinin en kötü biçimlerinden birisi olarak kabul edilebilecek tarım sektöründeki çocuk işçiliğine bakıldığında da, çalışan çocukların %44,7’sinin (399 bin çocuk) tarım sektöründe çalıştığı görülebilir. Bu oran 2006 yılı için %36,6’dır (326 bin çocuk). Fındık toplama işinde çalışan çocuklar da bu veri içinde değerlendirilebilir (TBMM Araştırma Merkezi, 2015, s.2).

Tablo 5: Türkiye’de Yaş Grubu, Cinsiyet ve Çalışma Durumuna Göre Çocuklar

	(Bin Çocuk)					
	Çocuk sayısı		Ekonomik işlerde çalışanlar		Ev işlerinde faaliyette bulunan	
Yaş grubu ve cinsiyet	2006	2012	2006	2012	2006	2012
Toplam	15 026	15 247	890	893	6 540	7 503
6-14	11 378	11 386	285	292	4 504	5 290
15-17	3 647	3 861	605	601	2 036	2 213
Erkek	7 677	7 775	601	614	2 589	3 243
6-14	5 809	5 794	190	185	1 864	2 401
15-17	1 868	1 981	411	430	725	842
Kadın	7 349	7 472	289	279	3 950	4 261
6-14	5 569	5 592	95	108	2 639	2889
15-17	1 780	1 880	194	171	1 311	1372

Kaynak: http://www.tuik.gov.tr/PreTablo.do?alt_id=1007

Tablo 6: Türkiye’de Fındık Toplama İşinde Çalışan Çocuk* İşgücü (2010)

İller	Fındık Üretimi (bin ton)	Fındık Hasadında Çalışan İşçi Sayısı	1. Senaryo: Toplam İşgücünün %10’u Çocuk İşgücü ise	2. Senaryo: Toplam İşgücünün %20’si Çocuk İşgücü ise	3. Senaryo: Toplam İşgücünün %30’u Çocuk İşgücü ise
Ordu	141,714	101,224	10,122	20,245	30,367
Sakarya	108,15	77,25	7,725	15,45	23,175
Samsun	83,83	59,879	5,988	11,976	17,964
Düzce	78,902	56,359	5,636	11,272	16,908
Giresun	74,944	53,531	5,353	10,706	16,059
Trabzon	45,932	32,809	3,281	6,562	9,843
Zonguldak	26,098	18,641	1,864	3,728	5,592
Kocaeli	13,473	9,624	962	1,925	2,887
Artvin	10,711	7,651	765	1,53	2,295
Kastamonu	4,311	3,079	308	616	924
Bartın	2,742	1,959	196	392	588
Tokat	1,999	1,428	143	286	428
Rize	1,962	1,401	140	280	420
Sinop	1,439	1,028	103	206	308
İstanbul	1,088	777	78	155	233
Gümüşhane	648	463	46	93	139
Diğer İller	2,057	1,469	147	294	441
Toplam	600,000	428,571	42,857	85,714	128,571

Kaynak: Kalkınma Atölyesi, Fındık Hasadında Çalışan Çocuklar İçin Model Eylem Planı, 2013, s.14.

*18 yaşın altındaki bireyler

Tablo 7: Fındık Toplama İşinde Çocukların Karşılaştığı Riskler

Riskler	Sayı	Yüzde
Okula devam edememe	10	7,8
Çalışmaya bağlı hastalık	5	3,9
Yeterli beslenememe	2	1,6
Yaşına göre ağır iş yapma	4	3,1
İş kazaları	86	67,2
Çalışma ve yaşama alanının uygunsuzluğu	7	5,5
Yılan/haşere sokması	10	7,8
Diğer	4	3,1
Toplam	128	100,0

Kaynak: Kalkınma Atölyesi, 2011, s. 102.

Adil ticaret sisteminin fındık üretiminde yaygın olarak benimsenmesinin sıralanan tüm bu sorunlara çözüm getirip getiremeyeceğinin değerlendirilmesi belli önkabulleri gerektirir. Öncelikle, adil ticaret sisteminin, ticarete çeşitli şekillerde marjinalize olmuş tarım işçileri ve diğer tüm emekçilere fiyat ve ücret seviyelerinde iyileşme ile demokratik katılım ve temsil hakkının kazandırılması gibi geniş kapsamlı bir çerçevede daha iyi çalışma koşullarının sağlanması olarak

ULUSLARARASI TİCARETİN ADALETİNİ SORGULAMAK: ADİL TİCARET SİSTEMİ, ÇALIŞMA KOŞULLARINA ETKİSİ VE FINDIK İŞÇİLERİ İÇİN “ADALET” ARAYIŞI
YARD.DOÇ.DR.ASLI ŞEN TAŞBAŞI

özetlenebilecek temel iddialarının gerçekliğe kavuştuğu varsayılmalıdır. Ancak bu durumda henüz adil ticaret sisteminin yürürlükte olmadığı Türkiye fındık sektöründe olası kazanımlar üzerine düşünülebilir.

Uluslararası Adil Ticaret Örgütü (Fairtrade International)'nün Adil Ticaret Çalışan Standartları 1.4. Maddesi'nde, “*Uluslararası Adil Ticaret Örgütü, örgütlenme ve toplu pazarlık haklarının önemini ve sendikalaşmanın bu haklara kavuşabilmek için en doğru yol olduğunu kabul eder*” ifadesi yer almaktadır. Örgüt, UÇÖ'nün 87 ve 98 No'lu Konvansiyonları'nı ve 143 No'lu Tavsiye Kararı'nı izleyerek, “işçi ve işverenlerin kendi iradelerine bağlı olarak örgüt kurma, yürütme ve örgüte katılma haklarını” da kabul etmektedir. Dolayısıyla, fındık üretiminde adil ticaret etiketlemesinin yaygınlaşması halinde, fındık toplama işinde çalışan işçilerin örgütlenme ve toplu pazarlık haklarına özgürlük tanınması beklenmelidir.

Adil İşgücü Örgütü (Fair Labor Association, 2012)'nün yapmış olduğu çalışmada, Türkiye'de fındık toplama işinde çalışan işçilerin, işe alma, deneme süresi ve çalıştırma süreçlerinde haklarını güvence altına alacak yazılı kayıtların bulunmadığı belirlenmiştir. Adil ticaret sisteminin benimsenmesi durumunda, işverenlerin işçilerin ulusal ve uluslararası işgücü ve sosyal güvenlik ile ilgili yasal düzenlemeler altında sahip olmaları gereken haklarını gözeten kural ve koşulları benimsemesi zorunludur.

Fındık toplama işinde çocuk işgücünün kullanılması konusu da adil ticaret sistemine geçilmesi durumunda çözüme ulaştırılması gereken bir sorundur. Çocukların sağlığı açısından tehdit içeren tüm unsurlar ortadan kaldırılmalı, yetişkinlerle beraber çocukların da doğrudan içinde yer aldığı barınma ve beslenme ile ilgili koşulların iyileştirilmesi için önlemler geliştirilmelidir. Ücretlerin çalışma başlamadan belirlenmesi ve en azından brüt asgari ücret düzeyinde olması, çalışma saatlerinin azaltılması ve standardize edilmesi, din, dil, etnisite veya cinsiyete dayalı ayrımcılığın ortadan kaldırılması, hiçbir işçinin fiziksel, cinsiyete dayalı, psikolojik veya sözlü taciz ve/veya suiistimale maruz kalmaması için gerekli önlemlerin alınması, tazminat ve izinler ile ilgili şeffaflık ve standardizasyonun sağlanması da bu kapsamda ulaşılmaması gereken hedeflerdir.

Konuyla ilgili ölçümlerde bulunan çalışmalar, tüketicilerin giderek artan düzeyde adil ticaret logolu ürünlere güven duyduğunu ortaya koymaktadır. Bu güven, piyasa mekanizmasının doğal işleyişi içinde, fiyatın ürünle ilgili sinyal işlevini, bir başka deyişle, daha yüksek fiyat ödemeyi kabul etme davranışını besler. Türkiye'de de fındık üretiminde adil ticaret sisteminin uygulamaya girmesi, özellikle Türkiye'den fındık satın alan çokuluslu şirketlerin etik tüketim davranışı sergilemesi beklenen potansiyel tüketicileri açısından anlamlı olabilir. Örneğin, kakao üretiminde benzer bir durum yaşanmıştır. Her yıl dünya çapında 600 bin ton kakao çekirdeğinin tüketildiği kakao piyasasında kar büyük ölçüde kakao çekirdeklerinin işlenmesi sırasında ve sonrasında elde edilmekte ve ürünün nihai değerinin yalnızca %3,5-%6,4'ü arasında bir oranı Batı Afrika'da kakao üretiminde çalışan işçilere gitmektedir. Aynı oran 1980'li yıllarda %16 olarak gerçekleşmiştir. Yaklaşık 84 milyar dolarlık dünya çikolata piyasasının en büyük dört firması, Nestle, Hershey, Mars ve Ferrero, 2020 yılına kadar kakao tedarik zincirlerinde çocuk işgücünün kullanımını tamamen ortadan kaldırma taahhüdünde bulunmuşlardır (<http://thecnnfreedomproject.blogs.cnn.com/2012/04/20/ferrero-sets-date-to-end-cocoa-slavery/>).

Yukarıda sayılan çikolata firmaları arasından Nestle, Türkiye'den aldığı fındığın üretim koşullarında iyileştirme sağlanması ile ilgili somut bir adım atmıştır. Firma, çocuk işgücü kullanmayacağı taahhüdünde bulunan 4 binin üzerinde fındık arazisini kayıt altına almıştır. Ayrıca, bağımsız denetleme kuruluşu Intertek aracılığı ile yürütülen araştırmada, Ağustos 2012 itibariyle firmaya fındık sağlayan 323 fındık üreticisi ele alınmış, bunların %97.73'ünün UÇÖ Konvansiyonları uyarınca asgari çalışma yaşı kriterleri ile uyumlu olduğu görülmüştür.

Bu çalışmada ele alınan ve Türkiye'nin başlıca emek yoğun ihraç ürünlerinden olan fındığın üretiminde, bu türden araştırmalar sonucunda elde edilen bulgular ışığında gerçekleştirilecek olası iyileştirmeler, fındık işçilerinin, özellikle de gezici mevsimlik tarım işçileri olarak karşı karşıya oldukları sorunların çözümünde en azından bir ilk adım olabilir.

3. Sonuç ve Değerlendirme: Adil Ticaret Sistemine Eleştirel Bir Bakış

Adil ticaret sisteminin savunucularına göre, adil ticaret yoluyla, teoride, etik tüketim davranışı sergileyen tüketiciler, Güney'in hammaddeleri kullanılarak üretilen ürünler için daha yüksek bir fiyat ödemeyi kabul ederek, buradaki işçilerin çalışma koşullarının iyileştirilmesine katkıda bulunabilir. Ancak adil ticaret sertifikalı ürünlerin üretiminde çalışan işçilerin birçoğu hala ücret artışı veya çalışma koşullarının iyileştirilmesi gibi konularda pazarlık edebilme özgürlüğüne ve gücüne sahip değildir. Adil ticaret sisteminin öngördüğü, işçi güvenliğinin sağlanması, adil ücretler, çocuk işgücünün kullanımının ortadan kaldırılması, üretimin çevreye zarar vermeyen koşullarda gerçekleştirilmesi ve yerel toplulukların refahına katkıda bulunması gibi şartlar çoğu zaman hayata geçirilememektedir.

Uygulamadaki bu yetersizliğin yanı sıra, adil ticaret sistemi, kuramsal ve ideolojik açıdan da eleştirilmekte, eleştiriler hem serbest ticaret yanlıları hem de karşıtlarından gelebilmektedir. Neoliberal akıl, iktisadi etkinlik ve toplumsal adaleti sağlayabilmenin yolunun piyasaların genişletilmesinden ve ticaretin serbestleştirilmesinden geçtiğini ileri sürer. Bu açıdan bakıldığında, neoliberal yaklaşım içinde ticaretin serbestleştirilmesi şeklinde ifade edilen "süreç" öne çıkarken, adil ticaret sisteminde ticaretin kazançlarının dağılımı ile ilgili "sonuçlar" üzerinde durulmaktadır. Fiyat-kalite ilişkisi gibi piyasa mekanizmasının içinde var olan ve doğru olduğu önkabulü ile bakılan sinyaller açısından adil ticaret sertifikalı/etiketli ürünlerin fiyatlandırmasının yanıltıcı etkisinin olup olmayacağı yine bu yaklaşım kalıpları içinde sorgulanmaktadır. Neoliberal eleştiriler, ayrıca adil ticaret sisteminin "etik tüketici" vurgusunun bireysel özgürlüğü baskılayıcı ve tüketici kararlarını sınırlayıcı bir etki taşıdığını, serbest piyasalarda *Homo Economicus*'un geniş bir ürün yelpazesi ile baş başa bırakılıp, - varsa - "etik" talebini kendi hür iradesiyle bu ürünler içinden yapacağı tercihlere yansıtması gerektiğini savunmaktadır. Bu görüşe göre adil ticaret aslında bir korumacılık biçimidir (bkz. Bhagwati'nin The Economist dergisinin internet sayfasındaki adil ticaret konulu münazara konuşması, The Economist, 2007).

Sistemin, özellikle en yoksullar olmak üzere, üretenlerin yaşam koşullarını iyileştirmeye katkı sağlamadığı konusunda ise serbest ticaret yanlıları ve karşıtları görüş birliğindedir. Serbest ticaret yanlılarının bu konudaki görüşleri sistemin tam anlamıyla serbest bir ticaret modeli sunmuyor olmasına yöneliktir. Küreselleşme karşıtı görüş olarak genelleştirilebilecek karşı görüş ise, adil ticaretin serbest ticaret sisteminin özünü korumak suretiyle, sadece sistemi bir miktar dönüştürdüğünü ileri sürer. Adil ticaret etiketi altında satın alınan ürün için tüketicilerin ödemeye istekli oldukları fazladan tutarın, aktarılması hedeflenen işçilere ulaşmadığı bu yöndeki en önemli eleştirilerden biridir. Diğer taraftan, sistemin üretim süreci içindeki farklı davranış biçimlerini, örneğin ayrımcılık, taciz, zorla çalıştırma vb. tespit edip, önlemek için etkin yöntem ve araçlarının mevcut olmadığı da bu görüş sahipleri tarafından ileri sürülmektedir.

Adil ticaret sisteminin öngördüğü ticaret modelinin yapısal sorunları ise daha derindir. Ampirik olarak sınanmış bir iktisadi analize dayandırılmayan model, daha çok potansiyel olarak sosyal sorumluluk sahibi, diğer bir deyişle etik tüketim davranışı sergilemesi beklenen tüketicinin ödemeye istekli olduğu tutara bağlı bir kurgu içinde yürümektedir. Adil ticaret etiketiyle en yaygın olarak tüketiciye sunulan ürünlere bakıldığında, kahve, kakao ve muz gibi daha çok Latin Amerika ülkelerinde üretilen birincil tarım ürünlerinin başı çektiği, bu haliyle de sistemin etki alanının sınırlı kaldığı

ULUSLARARASI TİCARETİN ADALETİNİ SORGULAMAK: ADİL TİCARET SİSTEMİ, ÇALIŞMA KOŞULLARINA ETKİSİ VE FINDIK İŞÇİLERİ İÇİN “ADALET” ARAYIŞI
YARD.DOÇ.DR.ASLI ŞEN TAŞBAŞI

görülebilir. Oysa, Afrika ve Güney Asya’da toplam işgücünün yarısından fazlasının ve dünya üzerinde çalışan çocukların %60’ının tarımda istihdam edildiği düşünüldüğünde, özellikle işlenmiş tarım ürünlerini de içine alacak şekilde genişlediği takdirde, sistemin En Az Gelişmiş Ülkelerdeki çalışma koşullarına iyileştirici etkisinin olacağı varsayılabilir.

Diğer taraftan, adil ticaret sistemi, giderek standardize ve daha kolay erişilebilir olabileceği maksadıyla, kuruluş ilkelerinden ödün vermeye başlamış görünmektedir. Bir tarafta büyük dağıtım kanalları ve çokuluslu tarım işletmeleri ile imzalanan anlaşmalar, diğer tarafta işçi yanlısı, kadın yanlısı, çocuk yanlısı, çevre yanlısı üretim yapma şiarı ile, adil ticaret modeli için “neoliberal” veya “neoliberal değil” demek mümkün görünmemektedir. Sayıların söylediklerine kulak verildiğinde ise, adil ticaret ile, kabaca bir deyişle zenginden alıp yoksula verme sürecinin, yoksula ulaşmadan ara noktalarda tıkanıp düşünülebilir. Gerçekten de tüketiciler tarafından gönüllü olarak ödenen fazla, Güney’deki işçilere ulaşmadan Kuzey’in iktisadi araçları, yani dağıtım şirketleri, büyük gıda ve tarım şirketleri ve etiketleme/sertifikalendirme kuruluşlarına gitmektedir.

Bu çalışmada, Türkiye’de adil ticaret sisteminin uygulanması olasılığının değerlendirileceği ürün olarak fındık seçilmiştir. Fındığın seçilme nedenleri, üretiminin büyük ölçüde aile çiftçiliğine dayanması, elle toplanması itibarıyla emek yoğun bir süreç gerektirmesi, Türkiye’nin dünya fındık piyasasındaki en büyük üretici olması, fındık toplama işinde çocuk işgücünün yoğunluklu kullanılması, işçilerin, işe alma, deneme süresi ve çalıştırma süreçlerinde haklarını güvence altına alacak yazılı kayıtların bulunmaması olarak özetlenebilir. Ayrıca, fındık toplama işinde çalışan işçilerin, çalışan işçi sayısının 51’i geçtiği tarım işyerlerinde *4857 Sayılı İş Kanunu*’na, işçi sayısının 51’den az olduğu işyerlerinde ise *Borçlar Kanunu*’na tabi olmasının doğurduğu birtakım belirsizlikler ve sorunlar bulunmaktadır. Adil ticaret sisteminin benimsenmesi, olası kayıt altına alma ve ulusal ve uluslararası işgücü ve sosyal güvenlik ile ilgili yasal düzenlemelerin getireceği hakları gözetken kural ve koşulların da benimsenmesi anlamına geleceğinden, ücretlerin çalışma başlamadan belirlenmesi ve en azından brüt asgari ücret düzeyinde olması, çalışma saatlerinin azaltılması ve standardize edilmesi, tazminat ve izinler ile ilgili şeffaflık ve standardizasyonun sağlanması gibi kazanımları beraberinde getirebilir.

Türkiye’de fındık üretiminin adil ticaret etiketli hale gelmesi, fındık toplama işinde çalışan çocuklar açısından da önemlidir. Çocuk işgücünün kullanımının önüne geçilip, çocukların da yetişkinlerle beraber içinde yer aldığı barınma ve beslenme ile ilgili koşulların iyileştirilmesi için önlemler geliştirilebilir ve eğitim almalarına engel faktörler ortadan kaldırılabilir. Hiçbir işçinin din, dil, etnisite veya cinsiyete dayalı ayrımcılığa ya da fiziksel, psikolojik, sözlü taciz ve/veya suiistimale maruz kalmaması için gerekli önlemlerin alınması da bu kapsamda ulaşılmaması gereken hedeflerdir.

Adil ticaret etiketlemesi, potansiyel tüketiciye tüm bunların gerçekleştirildiği yönünde bir sinyal verme işlevi görür. Türkiye’nin dünya fındık üretimindeki majör payı ve özellikle çikolata endüstrisinden çokuluslu firmaların fındık talebinin büyük bölümünü Türkiye’den karşıladıkları düşünüldüğünde, adil ticaret sistemine entegrasyonun, çalışma koşullarının iyileştirilmesi açısından kazanımları olacağı düşünülebilir.

KAYNAKÇA

- Arezki, Rabah, Kaddour Hadri, Prakash Loungani ve Yao Rao (2013), Testing the Prebisch-Singer Hypothesis since 1650: Evidence from Panel Techniques that Allow for Multiple Breaks Working Paper No. 13/180.
- Bacon, Christopher M. (2010) Who Decides What is Fair in Fair Trade? The Agrienvronmental Governance of Standards, Access, and Price, Journal of Peasant Studies, 37:1, s. 111 – 147, Routledge, Taylor & Francis Group.
- Basu, Arnab K. ve Robert L. Hicks (2013), Poverty Alleviation through Social Labeling Programs? Information Valuation and Willingness to Pay for Fair Trade Coffee, April, <http://www.maxwell.syr.edu/uploadedFiles/econ/seminars/Basu%20-%20Fair%20Trade-0413.pdf>
- Becchetti, Leonardo ve Giuseppina, Gianfreda (2008), When Consumption Heals Producers: The Effect of Fair Trade on Marginalised Producers' Health and Productivity, Working Papers 86, ECINEQ, Society for the Study of Economic Inequality.
- Becchetti, Leonardo, Pierluigi, Conzo ve Giuseppina, Gianfreda (2009), Market Access, Organic Farming and Productivity: The Determinants of Creation of Economic Value on a Sample of Fair Trade Affiliated Thai Farmers, Econometrica Working Papers wp05, Econometrica.
- Becchetti Leonardo ve Stefano Castriota (2008), Is Fair Trade Honey Sweeter? An Empirical Analysis on the Effect of Affiliation on Productivity, Working Papers 104, ECINEQ, Society for the Study of Economic Inequality.
- Becchetti Leonardo ve Furio Camillo Rosati (2005), The Demand for Socially Responsible Products: Empirical Evidence from a Pilot Study on Fair Trade Consumers, Working Papers 5, ECINEQ, Society for the Study of Economic Inequality.
- Beleli, Özsel (2012), Mevsimlik Tarım İşçiliği ve Çocuklar: Sorun Analizi ve Politika Önerileri, Kalkınma Atölyesi, Ankara.
- Böllinger, Mathias (2014), Adil Ticareti Bekleyen Tehlike, Deutsche Welle, 6 Ağustos, <http://www.dw.de/adil-ticareti-bekleyen-tehlike/a-17834358>
- Carimentrand Aurélie ve Jérôme Ballet (2010), When Fair Trade Increases Unfairness: The Case of Quinoa from Bolivia, Working paper FREE-Cahier FREE n°5, <http://ethique.perso.sfr.fr/Working%20paper%20FREE-Cahier%20FREE%20n%20B05-2010.pdf>
- Çınar, Sidar ve Kuvvet, Lordoğlu (2010). Mevsimlik Tarım İşçiliğinde Tekil Bir Analiz: Karasu Fındık Toplama İşçileri, Mesleki Sağlık ve Güvenlik Dergisi, Sayı: 38.
- De Martino, George, Jonathan D. Moyer ve Kate M. Watkins (2010), Achieving Ethical Trade through Social Tariffs: The Social Index Tariff Structure Regime, Political Economy Research Institute, Working Paper Series 244, http://www.peri.umass.edu/fileadmin/pdf/working_papers/working_papers_201250/WP244.pdf
- De Pelsmacker, Patrick, Liesbeth Driesen ve Glenn Rayp (2005), Do Consumers Care about Ethics? Willingness to Pay for Fair-Trade Coffee, Winter, Volume 39, Number 2, s.363-385.
- European Commission Directorate-General for Agriculture (DGVI) The Common Agricultural Policy Attitudes of EU Consumers To Fair Trade Bananas, http://ec.europa.eu/public_opinion/archives/ebs/ebs_116_en.pdf

**ULUSLARARASI TİCARETİN ADALETİNİ SORGULAMAK: ADİL TİCARET SİSTEMİ, ÇALIŞMA
KOŞULLARINA ETKİSİ VE FINDIK İŞÇİLERİ İÇİN “ADALET” ARAYIŞI
YARD.DOÇ.DR.ASLI ŞEN TAŞBAŞI**

- Fairtrade International (2014), Annual Report 2012-13,
http://www.fairtrade.net/fileadmin/user_upload/content/2009/resources/2012-13_AnnualReport_FairtradeIntl_web.pdf
- FAO, The state of agricultural commodity markets 2004,
<ftp://ftp.fao.org/docrep/fao/007/y5419e/y5419e00.pdf>
- Fair Labor Association (2012), Assessment of the Hazelnut Supply Chain and Hazelnut Harvest in Turkey, <http://www.fairlabor.org/report/assessment-hazelnut-supply-chain-and-hazelnut-harvest-turkey>
- Fussell, Rachel, (2011), Consumer's Willingness to Pay a Price Premium for Living Wage Products, Duke University Undergraduate Research Symposium'da sunulan bildiri, Durham North Carolina, https://econ.duke.edu/uploads/media_items/fussell-rachel-2011-duke-economicsymposium.original.pdf
- Grankvist, Gunne (2013), Consumer Attitudes to Ethically Labelled Products, Rapport Höskolan Vast, <http://www.diva-portal.org/smash/get/diva2:605063/FULLTEXT01.pdf>
- Görücü, İbrahim ve Nihat Akbıyık, (2010), Türkiye’de Mevsimlik Tarım İşçiliği: Sorunları ve Çözüm Önerileri, Hikmet Yurdu Dergisi, Yıl:3, Sayı: 5, s: 189-219
- Gülçubuk, Bülent (2012), Tarımda Çocuk Emegi Sömürüsü ve Toplumsal Duyarlılık, Çalışma ve Toplum, Sayı: 2012/2, s:81, 83
- Gürsoy, Özgür Burçak (2010), Bir Yaşam Biçimi Olarak Sosyal Dışlanma: Türkiye’de Mevsimlik Tarım İşçileri, Sınıftan Sınıfa içinde, A. Buğra (der.), İletişim Yayınları, s: 33-65
- Hiscox Michael J., Michael Broukhim ve Claire S. Litwin (2011), Consumer Demand for Fair Trade: New Evidence from a Field Experiment Using Ebay Auctions of Fresh Roasted Coffee, <http://scholar.harvard.edu/files/hiscox/files/consumerdemandfairlaborstandardsevidencecoffee.pdf>
- ILO (2014), Türkiye’de En Kötü Biçimlerdeki Çocuk İşçiliğinin Sonlandırılması: 2014 Hedefine Doğru Yol Haritası,
<http://www.ilo.org/public/turkish/region/eurpro/ankara/areas/cocukisciligipdf/yolharitasi.pdf>
- ILO (2009), Çocuk İşçiliğinin Sona Erdirilmesi: Türkiye Deneyimine Kapsamlı Bir Bakış, <http://www.ilo.org/public/turkish/region/eurpro/ankara/areas/cocukisciligipdf/turkcecocukisciliginekapsamlibakis.pdf>
- Jens Hainmueller, Michael J. Hiscox ve Sandra Sequeira (2015), Consumer Demand for the Fair Trade Label: Evidence from a Multi-Store Field Experiment, Review of Economics and Statistics, Mayıs 2015 sayısında yayına kabul edilmiştir.
- Kadow, Alexander (2011), The Fair Trade Movement: An Economic Perspective, University of Glasgow Working Papers 05, http://www.gla.ac.uk/media/media_190522_en.pdf
- Kahraman, Kasım ve Yılmaz, Ali Sırrı (2011), Mevsimlik Tarım İşçileri ve Enformel İlişkiler Ağı: Giresun’da Çalışan Mevsimlik Tarım İşçileri Üzerine Bir Araştırma, ZfWT, Vol.3, No:1, s: 218.
- Lordoğlu, Kuvvet ve Aslan, Mustafa (2012), İşgücü Piyasalarında Etnik Ayırmacılık Var mıdır?, Çalışma ve Toplum Dergisi, Sayı: 2012/2, No: 33, s: 117-145
- Maseland Robbert ve Albert de Vaal (2002), How Fair is Fair Trade?, De Economist150, No. 3, <http://www.hec.unil.ch/ocadot/SECODEVdocs/Articles/Maseland-DeVaal.pdf>

- Poret, Sylvaine ve Claire Chambolle (2007), Fair Trade: In or Out the Market?, CECO-1676, <hal-00243062>, <https://hal.archives-ouvertes.fr/file/index/docid/243062/filename/2007-09-14-1676.pdf>
- Rousu, Matthew C. and Jay R. Corrigan (2008), Consumer Preferences for Fair Trade Foods: Implications for Trade Policy, Coices, American Agricultural Economics Association, <http://economics.kenyon.edu/corrigan/publications/Consumer%20Preferences%20for%20Fair%20Trade%20Foods.pdf>
- Ronchi, Loraine (2002), The Impact of Fair Trade on Producers and Their Organizations: A Case Study With Cocafe in Costa Rica, Poverty Research Unit at Sussex – PRUS, Working Paper No. 11, http://www.fairtrade.net/uploads/media/ronchi_ft_impact_cocafe_costa_rica.pdf.
- Rotaris Lucia ve Romeo Danielis (2011), Willingness to Pay for Fair Trade Coffee: A Conjoint Analysis Experiment with Italian Consumers, Journal of Agricultural & Food Industrial Organization, Volume 9, Issue 1.
- Şentürk, Yıldırım (2010), Yarı zamanlı Çiftçilik, Fındık Üretimi ve Fiskobirlik: Fındık Üreticileri Fındığına Nasıl Sahip Çıkabilir?, Hacı Yatmaz'ı Devirmek içinde, Şentürk, Yıldırım ve Yardımcı, Sibel (der.), Kalkedon Yayınları, s.49-90
- Şimşek, Zeynep, ve Koruk, İbrahim (2009), Çocuk İşçiliğinin En Kötü Biçimlerinden Biri: Mevsimlik Göçebe Tarım İşçiliği, Çalışma Ortamı Dergisi, s. 7-9
- The Economist, A Marxist Theory is (sort of) Right, September 3 2013, <http://www.economist.com/blogs/freeexchange/2013/09/commodity-price-decline>.
- The Economist, 'Fair Trade: Statements', 7 May 2007, http://www.economist.com/debate/days/view/508#con_statement_anchor
- TÜİK (2006) Çocuk İşgücü Araştırması.
- TÜİK (2012) Çocuk İşgücü Araştırması.
- UNCTAD (2014), The Least Developed Countries Report, 2014, http://unctad.org/en/publicationslibrary/ldc2014_en.pdf
- UNCTAD (2008), UNCTAD Cocoa Study: Industry Structures and Competition Study prepared by the UNCTAD secretariat, http://unctad.org/en/docs/ditccom20081_en.pdf
- Kirezli Özge ve Kabadayı Kuşçu Zeynep (2012), Exploring Fair Trade Attitude and Fair Trade Behavior of Turkish Consumers, Procedia - Social and Behavioral Sciences 58 1316 – 1325
- Vantomme Delphine ve Maggie Geuens (2006), Explicit and Implicit Determinants of Fair-Trade Buying Behaviour, Advances in Consumer Research, Volume 33, der. Connie Pechmann ve Linda Price, Duluth, MN: Association for Consumer Research, s. 699-703.
- World Trade Organization-WTO (2014), International Trade Statistics, https://www.wto.org/english/res_e/statis_e/its2014_e/its14_highlights1_e.pdf
- Yılmaz, Şiir Erkök (2010), Dış Ticaret Kuramlarının Evrimi, Efil Yayınevi, Ankara.

**ULUSLARARASI TİCARETİN ADALETİNİ SORGULAMAK: ADİL TİCARET SİSTEMİ, ÇALIŞMA
KOŞULLARINA ETKİSİ VE FINDIK İŞÇİLERİ İÇİN “ADALET” ARAYIŞI
YARD.DOÇ.DR.ASLI ŞEN TAŞBAŞI**

Internet kaynakları

<http://www.duzceninsesi.com.tr/haber/findik-yevmiyesi-35-lira/11917>

Fairtrade International (2013), Media Release, 3 September,

http://www.fairtrade.net/fileadmin/user_upload/content/2009/news/releases_statements/2013-09-03_ConsumersFavourFairtrade_Media_release_FairtradeIntl.pdf

www.tarim.gov.tr

UNCTAD, Least Developed Countries,

<http://unctad.org/en/Pages/ALDC/Least%20Developed%20Countries/LDCs.aspx>

UNDP (2007), Adil Ticaret UNDP'nin Girişimiyle Türkiye'de Başlıyor,

<http://www.tr.undp.org/content/turkey/tr/home/presscenter/news-from-new-horizons/2006/07/undp-brings-fair-trade-to-turkey.html>